

М. М. ГОЛОВЧАК

Мар'ян Михайлович Головчак, суддя Рівненського міського суду, здобувач Київського університету права НАН України

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИХ СТРОКІВ ДАВНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Строки давності характеризуються всіма ознаками часу, до яких, зокрема, належить тривалість. У зв'язку з цим важливо не лише визначити початковий та кінцевий моменти строків давності, а й передбачити їх тривалість, тобто встановити, скільки часу потрібно для того, щоб недоцільно було притягувати особу до кримінальної відповідальності, застосовувати до неї заходи кримінально-правового характеру, призначити їй реальне покарання у зв'язку з тим, що виправлення особи, а також запобігання вчиненню нею нових злочинів можливе без відповідного реагування з боку держави на злочин, який був вчинений у минулому.

У теорії кримінального права проблемі встановлення диференційованих строків давності приділяли увагу, зокрема, З. А. Астеміров, Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров, А. В. Єндольцева, М. І. Загородніков, С. Зельдов, М. Б. Кострова, П. Я. Мшвенієрадзе, С. В. Маліков, М. А. Махмудова, А. А. Піонтковський, А. О. Расюк, Н. С. Таганцев, Ю. М. Ткачевський, В. В. Скибицький та інші. Однак у працях зазначених учених відповідні питання щодо строків давності в КК України практично не досліджувалися. Тому для адекватного регулювання відповідних суспільних відносин потрібно вивчити питання встановлення таких строків.

Диференційовані строки давності передбачені у ст.ст. 49, 80, 96-5 та 106 КК України. У перших двох статтях вони однакові та становлять відповідно два, три, п'ять, десять і п'ятнадцять років. У частинах 2 та 3 ст. 106 – два, п'ять, сім та десять років, а в ст. 96-5 – три, п'ять, десять та п'ятнадцять років¹.

Універсальним критерієм в усіх випадках встановлення таких строків є ступінь тяжкості вчиненого злочину, який враховується законодавцем при їх класифікації злочинів (ст. 12 КК України).

Формулюючи строки давності у ч. 1 ст. 49, ч. 2 ст. 80 та ч. 3 ст. 106 КК України, окрім цього критерію використовується додатковий – призначення (можливість призначення) покарання особі. Зокрема, з урахуванням цього критерію строк давності за вчинення злочину невеликої тяжкості диференціюється на два види: два роки (якщо передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі) та три роки (якщо передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі). В усіх КК держав пострадянського простору строки давності визначаються з урахуванням класифікації злочинів за ступенем тяжкості. Однак окремі науковці цей підхід критикують. Так, М. А. Махмудова зазначає, що мінімальний строк давності (два роки), передбачений в КК РФ, потрібно диференціювати на два роки та три роки. На її думку, доцільно встановити дворічний строк давності за вчинення злочинів невеликої тяжкості, не пов'язаних з позбавленням волі, а трирічний строк давності – за злочини невеликої тяжкості, пов'язані з позбавленням волі². Свою думку вона мотивує тим, що другий вид злочинів невеликої тяжкості більш небезпечний, ніж перший, а тому встановлювати в обох випадках однаковий строк давності несправедливо. Не можемо погодитися з цією думкою з таких міркувань.

По-перше, в КК України велика кількість злочинів невеликої тяжкості, не пов'язаних з позбавленням волі, як і в КК РФ. За нашими підрахунками, їх питома вага серед усіх злочинів цього виду становить 85 %. З них максимальне покарання у виді обмеження волі передбачено за вчинення 86 злочинів (59 %), у той час як максимальне покарання у виді штрафу передбачено за вчинення 19 злочинів (13 %), у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 5 злочинів (3 %), у виді громадських робіт – 2 злочини (1 %), у виді виправних робіт – 9 злочинів (7 %), у виді арешту – 24 злочини (16 %) та у виді тримання в дисциплінарному батальйоні – 1 злочин (0,7 %). Якщо взяти до уваги міркування М. А. Махмудової, несправедливо передбачати дворічний строк давності у випадку вчинення злочинів, що можуть каратися штрафом та обмеженням волі.

По-друге, законодавець, виділяючи види злочинів за ступенем тяжкості (ст. 12 КК України), критерієм поділу називає покарання у виді позбавлення волі на певний строк та штрафу, якщо вони передбачені як основне максимально можливе покарання. Тому нелогічно використовувати в п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 49 КК України диференційовані давнісні строки (два та три роки) залежно від того, пов'язане чи ні покарання з обмеженням волі.

По-третє, проведений аналіз санкцій статей показав, що фактично з дворічного та трирічного строків давності (п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 49 КК України) «випав» злочин, передбачений ч. 1 ст. 412 КК України «Необережне знищення або пошкодження військового майна». У санкції цієї статті передбачається максимально можливе покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні на строк до одного року. Згідно з системою покарань у ст. 51 КК України це покарання розташовано (п. 10) між обмеженням волі (п. 9) та позбавленням волі (п. 11). Тобто, звільнити особу від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 412 КК України, неможливо без застосування аналогії закону, яка, власне, заборонена (ч. 4 ст. 3 КК України).

По-четверте, наша незгода з диференціацією строків давності за вчинення злочинів невеликої тяжкості продиктована також необхідністю уніфікації юридичних формулювань, за допомогою яких описуються диференційовані строки давності в інших випадках.

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що строки давності, передбачені за вчинення злочинів невеликої тяжкості, недоцільно диференціювати з урахуванням того, пов'язані вони з покаранням у виді позбавлення волі чи ні. Для цього виду злочинів необхідно передбачити єдиний строк давності, у зв'язку з закінченням якого особа звільняється від кримінальної відповідальності. Яким має бути цей строк?

В українській мові слово «давність» означає: 1) велику часову віддаленість виникнення, здійснення чого-небудь; 2) довгочасне існування, застарілість; 3) термін, протягом або після якого втрачається або набувається право на що-небудь³. Таким чином, давність пов'язана з тим, що вже давно пройшло, закінчилося, відбулося в минулому. Це – вихідна теза до аналізу правил встановлення строків давності в КК України.

У теорії кримінального права існують різні точки зору з приводу тривалості, протяжності в часі строків давності.

Окремі вчені-криміналісти пропонують здійснювати математичні обрахунки та складають відповідні формули. Зокрема, С. Зельдов писав, що тривалість строку давності за загальним правилом повинна становити не менше сумарного строку покарання за відповідний злочин і передбаченого законом строку погашення судимості за ці злочини⁴. Ю. М. Ткачевський вважав, що необхідно встановити безпосередній зв'язок строку давності з покаранням за скоєне. При цьому він зазначав, що при вчиненні тих злочинів, за які можна призначити позбавлення волі, тобто більш небезпечних злочинів, строк давності бажано визначити однаковим з максимальним строком покарання за цей злочин плюс один рік⁵. А. О. Расюк, претендуючи на те, що вона вперше розробила формулу визначення строків давності (хоча, як буде видно, фактично розвинула положення, висловлені С. Зельдовим), пише: «З метою оптимізації порядку обчислення строків давності звільнення від кримінальної відповідальності, визначених ч. 1 ст. 49 КК України, розроблена така формула: $D = P + C$, де D – строк давності, у зв'язку із закінченням якого особа звільняється від кримінальної відповідальності, P – максимальний строк покарання, що передбачений ст. 12 КК України за вчинення злочину певного ступеня тяжкості, C – строк погашення судимості, встановлений ст. 89 КК України»⁶. Свою точку зору А. О. Расюк, зокрема, мотивує тим, що встановленими строками давності порушується рівноправність осіб, засуджених судом за вчинення злочину, та осіб, звільнених від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності⁷.

Не можемо погодитися з наведеними міркуваннями цього науковця. Вони, на нашу думку, певним чином не відповідають КК України. Зокрема, у випадку ухилення особи від досудового слідства або суду перебіг строків давності, як зазначається в ч. 2 ст. 49 КК України, зупиняється. Він відновлюється того дня, коли особа з'явилася із зізнанням або її затримали. Тобто, перебіг строку давності, протягом якого особа ухилилася від досудового слідства та суду, ніби «заморожується».

Формула, запропонована А. О. Расюк, придатна не для всіх злочинів. Зокрема, як зазначається в п. 3 ч. 1 ст. 89 КК України, такими, що не мають судимості, визнаються особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю після виконання цього покарання. Якщо це покарання передбачене як максимальне, то який строк потрібно підставляти в значення «С» у формулі? Тому виходить, що строк давності для такого випадку мав би обраховуватися окремо.

Якщо взяти до увагу пропозицію А. О. Расюк, то для злочинів невеликої тяжкості потрібно було б передбачити три самостійні строки давності. Адже у ст. 89 КК України встановлено чотири випадки строків погашення судимості за вчинення цього виду злочинів, причому двічі законодавець передбачає відповідні строки (п.п. 3–6 ч. 1 ст. 89 КК України).

Ще одна група вчених-криміналістів переконана, що визначити строк давності фактично неможливо. Так, М. С. Таганцев писав, що всі злочинні діяння погашаються давністю в різні терміни, але саме встановлення строків видається більш-менш довільним⁸. Така позиція має прихильників і серед сучасних вчених. Зокрема, С. В. Маліков вважає, що знайти однозначне вирішення питання про розмір строку давності і його співвідношення з іншими строками (позбавлення волі, погашення судимості) практично неможливо, воно повністю належить сфері кримінальної політики⁹.

Окремі науковці вказують на те, що строк давності повинен визначитися згідно з таким правилом: строк будь-якого виду давності не повинен бути меншим, ніж строк покарання, яке може бути призначено або призначено особі за вчинення злочину¹⁰.

Фактично кожна з висловлених думок передбачає, що строк давності залежить від ступеня тяжкості вчиненого злочину, який покладено в основу класифікації злочинів (ст. 12 КК України). Правило про те, що строки давності мають бути однаковими або перевищувати тривалість строку покарання, який може бути призначено (або призначено) за вчинений злочин, дотримується законодавцем при встановленні диференційованих строків давності. Враховуючи нашу попередню пропозицію про необхідність уніфікації строків давності за вчинення злочину невеликої тяжкості, а також на підставі зазначеного вище положення, вважаємо, що строк давності у разі вчинення злочинів невеликої тяжкості має становити два роки, що відповідає максимальному строку покарання у виді позбавлення волі, який передбачається у санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України.

Отже, на сьогодні законодавець України корелює строки давності зі строком максимально можливого покарання за вчинення злочинів відповідного виду залежно від ступеня тяжкості. Строки давності не менші, а то й більші, ніж максимальний розмір покарання у виді позбавлення волі на певний строк, передбаченого

в санкції статті (частини статті), за якою кваліфіковано діяння. Тому, на нашу думку, це правило має бути збережено в КК України. Одночасно з метою уніфікації потребує змін строк давності за вчинення уповноваженою особою юридичної особи злочину невеликої тяжкості (п. 1 ч. 1 ст. 96-3 КК України). Він має становити два роки. Адже у цій статті всі інші строки давності такі ж, як і в ст. 49 КК України.

Щодо осіб, які вчинили злочини у віці до вісімнадцяти років, законодавець встановив чотири строки давності: два, п'ять, сім та десять років. Насамперед більш вдало передбачено кількість диференційованих строків, яка відповідає кількості видів злочинів за ступенем тяжкості. Очевидно, що строки давності для таких осіб мають бути меншими, ніж для «дорослих». Як бачимо, в КК України трохи зменшений (точніше скоригований) строк давності у випадку вчинення злочинів невеликої тяжкості (два та п'ять років у ч. 1 ст. 49 КК України і два роки в ч. 2 ст. 106 КК України), тяжкого злочину (десять років у ч. 1 ст. 49 КК України і сім років у ч. 2 ст. 106 КК України) та особливо тяжкого злочину (п'ятнадцять років у ч. 1 ст. 49 КК України і десять років у ч. 2 ст. 106 КК України).

У багатьох КК держав пострадянського простору передбачено зменшення вдвічі строків давності та строків давності виконання обвинувального вироку щодо неповнолітніх (КК Азербайджану, Грузії, Киргизії, Вірменії, Казахстану, Таджикистану, Туркменістану, РФ).

Тому для того, щоб не загромаджувати ч. 2 ст. 106 КК України перерахуванням строків давності, пропонуємо викласти її так: «Щодо осіб, зазначених у частині першій цієї статті, строки давності, передбачені в частині першій статті 49 та частині першій статті 80 КК України скорочуються вдвічі».

Законодавець у двох статтях (ч. 1 ст. 80 та ч. 3 ст. 106 КК України) передбачає диференційовані строки давності виконання обвинувального вироку. В цьому випадку використовується подвійний критерій – ступінь тяжкості вчиненого злочину та розмір призначеного покарання. Вважаємо, що їх поєднання утруднює розуміння відповідних законодавчих формулювань та є занадто громіздким. На нашу думку, строки давності виконання обвинувального вироку мають бути такими ж, як і строки давності в ч. 1 ст. 49 КК України та залежати від виду злочину (ст. 12 КК України).

У ч. 2 ст. 80 КК України передбачається правило обрахування строків давності виконання обвинувального вироку у випадку, коли особі було призначено і основне, і додаткове покарання. Відповідно строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду. В юридичній літературі висловлювалася думка про доцільність подовження строків давності виконання обвинувального вироку, якщо особі було призначено і основне, і додаткове покарання¹¹.

Згідно зі ст. 52 КК України до особи можуть призначатися такі додаткові покарання, як штраф, позбавлення військового звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскація майна. У разі призначення безстрокових додаткових покарань не виникає питань про те, як потрібно рахувати строки давності виконання обвинувального вироку. У випадку ж призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю вони можуть виникнути. Це пов'язано з тим, що таке покарання може виконуватися як одночасно з основним покаранням, так і відбуватися після його виконання (ч. 3 ст. 55 КК України).

На думку Ю. М. Ткачевського, строк давності виконання обвинувального вироку не може бути коротшим сумарного строку основного та додаткового покарань. Якщо додаткові покарання виконуються одночасно з основним, то строк давності їх виконання повинен рахуватися з розрахунку основного покарання¹². Це твердження, на нашу думку, спірне, оскільки ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину в будь-якому випадку більший, якщо за його вчинення призначаються додаткове (додаткові) покарання.

М. А. Махмудова також вважає, що строки давності виконання обвинувального вироку мають бути більш тривалими, ніж при призначенні засудженому лише основного покарання. Цей науковець пропонує доповнити аналогічну норму КК України таким положенням: строки давності щодо особи, засудженої крім основного і до додаткового покарання, збільшуються на кількість років, рівних строку додаткового покарання, встановленого вироком суду¹³.

Вважаємо таку точку зору необґрунтованою. Насамперед тому, що додаткові покарання, які можуть призначатися особі, переважно безстрокові, а це правило поширюватиметься лише на додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Окрім цього, закон допускає можливість призначення особі за вчинення злочину як одного, так і декількох додаткових покарань. А тому виникають закономірні питання. Як обрахувати строки давності в цьому випадку? Чи не буде особа більш суспільно небезпечною, ніж у випадку призначення одного додаткового покарання, а отже, чи не потрібно закріплювати ще одне правило обрахування строків давності виконання обвинувального вироку?

Таким чином, строк давності виконання обвинувального вироку у випадку призначення особі і основного, і додаткового покарання у чинному КК України визначено адекватно, а тому ч. 2 ст. 80 КК України змінюватися не повинна.

Отже, проведений аналіз дав змогу запропонувати певні зміни щодо встановлення диференційованих строків давності. Зокрема, зроблено висновок, що строки давності за злочини невеликої тяжкості недоцільно диференціювати з урахуванням того, чи пов'язані вони з позбавленням волі; запропоновано змінити строки давності для осіб, які вчинили злочини у віці до вісімнадцяти років, вказавши, що відповідні строки, передбачені в ч. 1 ст. 49 та ч. 1 ст. 80 КК України, скорочуються вдвічі; констатовано, що строки давності виконання обвинувального вироку мають бути такими ж, як і строки давності, передбачені в ч. 1 ст. 49 КК України, та повинні залежати від виду злочину.

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб): Закон України від 25 травня 2013 року № 314-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-18> – заголовок з екрана (набирає чинності 1 вересня 2014 року).

² Махмудова М. А. Сроки давности в уголовном праве России: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. А. Махмудова. – Махачкала, 2011. – С. 90.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – С. 271.

⁴ Зельдов С. Соотношение сроков давности привлечения к уголовной ответственности и погашения юстиции // Советская юстиция. – 1967. – № 12. – С. 8.

⁵ Ткачевский Ю. М. Давность в советском уголовном праве / Ю. М. Ткачевский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 46–47.

⁶ Расюк А. О. Судимість у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. О. Расюк. – К., 2006. – С. 9.

⁷ Расюк А. О. Там само. – С. 71–72.

⁸ Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Часть общая. Лекции: [2-е изд., пересмотр. и доп.]: Т. 2 / Н. С. Таганцев. – СПб.: Государственная типография. – 1902. – С. 347.

⁹ Маликов С. В. Сроки в уголовном праве России: понятие, виды, характеристика: монография / Под ред. А. И. Чучаева / С. В. Маликов. – М.: Проспект, 2009. – С. 80.

¹⁰ Махмудова М. А. Сроки давности в уголовном праве России: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. А. Махмудова. – Махачкала, 2011. – С. 69.

¹¹ Ткачевский Ю. М. Там само. – С. 90.

¹² Там само.

¹³ Махмудова М. А. Там само. – С. 74.

Резюме

Головчак М. М. Щодо проблеми встановлення диференційованих строків давності в кримінальному кодексі України.

У статті розглядається проблема встановлення диференційованих строків давності та проаналізовано положення, передбачені ч. 2 ст. 49, ч. 2 ст. 96-5, ч. 2 ст. 80 та ч. 2, 3 ст. 106 КК України. Зроблено висновок, що давнісні строки, передбачені за вчинення злочинів невеликої тяжкості, недоцільно диференціювати з урахуванням того, чи пов'язані вони з позбавленням волі. Для цього виду злочинів необхідно передбачити єдиний строк давності, у зв'язку з закінченням якого особа звільняється від кримінальної відповідальності. Запропоновано змінити строки давності для осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, вказавши, що строки давності для них, передбачені в ч. 1 ст. 49 та ч. 1 ст. 80 КК України, скорочуються вдвічі. Констатовано, що строки давності виконання обвинувального вироку мають бути такими ж, як і строки давності, передбачені в ч. 1 ст. 49 КК України, та повинні залежати від виду злочину.

Ключові слова: давність; давність виконання обвинувального вироку; строки давності; ступінь тяжкості вчиненого злочину; вид злочину.

Резюме

Головчак М. М. К проблеме установления дифференцированных сроков давности в уголовном кодексе Украины.

В статье рассматривается проблема установления дифференцированных сроков давности и проанализированы положения, предусмотренные ч. 2 ст. 49, ч. 2 ст. 96-5, ч. 2 ст. 80 и ч. 2, 3 статьи 106 УК Украины. Сделан вывод, что давностные сроки, предусмотренные за совершение преступлений небольшой тяжести, нецелесообразно дифференцировать с учетом того, связаны ли они с лишением свободы. Для этого вида преступлений необходимо предусмотреть единый срок давности, в связи с окончанием которого лицо освобождается от уголовной ответственности. Предложено изменить сроки давности для лиц, совершивших преступление в возрасте до восемнадцати лет, указав, что сроки давности по ним, предусмотренные в ч. 1 ст. 49 и ч. 1 ст. 80 УК Украины, сокращаются вдвое. Констатировано, что сроки давности исполнения обвинительного приговора должны быть такими же, как и сроки, предусмотренные в ч. 1 ст. 49 УК Украины и должны зависеть от вида преступления.

Ключевые слова: давность; давность исполнения обвинительного приговора; сроки давности, степень тяжести совершенного преступления, вид преступления.

Summary

Golovchak M. Establishing the problem differentiated terms of limitations to the criminal code of Ukraine.

The problem of establishing differentiated limitation periods and analyzed the provisions stipulated in paragraph 2 of Article 49, Paragraph 2 of Article 96-5, Paragraph 2 of Article 80 and paragraphs 2 and 3 of Article 106 of the Criminal Code of Ukraine. Concluded that the limitation period provided for a minor of fence, it is impractical to differentiate taking in to account whether they are related to deprivation of liberty. For this type of crime is necessary to provide a uniform statute of limitations in connection with the termination of which the person is exempt from criminal liability. Proposed change the statute of limitations for persons who have committed crimes before the age of eighteen years, indicating that the statute of limitations on them, provided for in the first part of Article 49 and the first part of Article 80 of the Criminal Code, are halved. Stated that the statute of limitations of sentence enforcements should be the same as the terms stipulated in Paragraph 1 of Article 49 of the Criminal Code of Ukraine and shall depend on the type of crime.

Key words: limitation, limitation sentence enforcement, statutes of limitations, the degree of seriousness of the offense, type of offense.

Отримано 26.11.2013